

אריות מדבר-תקוע בספר עמוס

מאת

יוסף ברסלבי

תקוע, היום ח'רבת-תקוע¹, יושבת במרחק 7—8 ק"מ בקו-אוויר דרומית לבית-לחם וכ"ח 800—820 מ' מעפפה², אך לא על פרשת-המים של הרי-יהודה ממש, הגבוהה שם 900—967 מ' מעפפה³, כי אם קצת מזרחה לה, היינו, בתחילת מורדות הרי-יהודה אל עבר מדבר-יהודה.

מסגרתה הגיאוגרפית של תקוע טבועה יפה בספר דבה"ב, פרק כ': יהושפט מלך יהודה יוצא בראש עמו לקראת "בני-מואב, בני-עמון והעמונים (המעונים)⁴, או הר-שעיר", הפולשים דרך "חצצון-תמר היא עין-גדי", "מעלה-הציץ" ו"מדבר-ירואל"⁵, אל ארץ-יהודה; הוא מגיע אל "מדבר-תקוע" ומתיצב יחד עם "יהודה" "על המצפה למדבר" (שם, כ—כד); וכשמתארע הנס, והמוני הפולשים נופלים פגרים ארצה, מתקהלים המלך ועמו לברך את ה' ב"עמק-ברכה" (שם, כ"ו).

"מדבר-תקוע" הוא חלק נרחב מ"מדבר-יהודה" של ימינו. הוא משתרע מעבר לוואדי-ח'ריטון — ואדי-מועלקה, היורדים במרחק 4—6 ק"מ מזרחית מחרבות תקוע⁶, ואילו "עמק-ברכה" הוא, ודאי, סביבתה של ח'רבת-בורייפוח, כששה ק"מ בקו-אוויר מערבית מחרבות תקוע, היינו, על גב פרשת-המים ועמקיה, בסביבה עשירה בגשמים, מי-מעיינות ואדמות פוריות מאוד⁷. העיר תקוע ישבה, איפוא,

- 1 במי הכונים של מחבר-יהודה: "אתגוע"; במפת מחלקת המדינות, בקנה-מידה 1:100.000 (גליון 11), בסעות: "אִטְקוּעַ".
- 2 תיאור טופוגרפי-היסטורי-ארכיאולוגי מפורט ראה: ב.צ. לוריא, "תקוע — עירו של עמוס", ספר אורבך, כתבי התורה לחקר המקרא בישראל, ירושלים, תשט"ו, עמ' 104—115.
- 3 כגירסת תרגום השבעים וסנהנת הרד"ק; יוסף בן מתתיהו, קדמי' היהי ט, א, ב, קורא להם "ערבים", אולי בהשפעת "הערבים היושבים בגור-בעל והמעונים" (דבה"ב כ"ו, ז).
- 4 על המלישה ועל המעיות הטופוגרפיות הכרוכות בה עמדתי ב"ים-המלח סביב סביב", הידעת את הארץ, כרך ג', עמ' 344—346. פרטים ראה גם ב.צ. לוריא, שם, עמ' 110.
- 5 מעידה על כך גם הצמחייה המדברית הגוברת משם מזרחה.
- 6 מקומו של "עמק-ברכה" בתיאורו של ב.צ. ל. אינו נהיר. "את המצפה למדבר — הוא אומר — נוכל לראות בצוק שמדרום לבקעת תקוע המתנוסס ברום של 830 מ', והמכונה בפי הערבים בשם קרן-אליגמוס (קרן התאו), מכאן ירידה תלולה של 150 מ' בריחוק של חצי ק"מ אל עמק-ברכה. על הצוק יכלה לעמוד התבורה הקטנה של יהושפט ולראות בתבוסת האויב" (שם, עמ' 110); האם התכוון לבקעה שמדרום לתקוע? "על-כל-פנים, זיהוי "קרן-אליגמוס" עם "המצפה למדבר" קשה: במקור נאמר "ויהודה בא אל המצפה" (שם, כ', כד) ומשם "ויסנו אל ההמון והנם פגרים נופלים ארצה" (שם). הבאים אל המצפה לא היו "חבורה קטנה" ו"קרן-אליגמוס" בצוק אינו יכול להיות "מצפה למדבר ליהודה", ומה גם שהוא מרוחק כ"ס ק"מ מן האזור הראוי להיכנות "מדבר תקוע".

ברצועת-מעבר בין איזור פורה וגשום מאוד במערב ובין איזור מדברי, המשתפע ויורד אל מדבר-עין-גדי, במזרח. הרצועה עצמה משתפעת מגובה של 800 מ' עד 400 מ' מעפפה, היינו, עד ואדי-ח'רייטון — ואדי-מועלקה, ולצד דרום-מזרח הרחק יותר. תקוע עצמה עדיין גשומה כדי 500 מ"מ בממוצע לשנה, אם כי היא, וביתוד השטחים המשתפעים ויורדים עד כדי גובה של 400 מ' מעפפה, נתונים לתנודות אפייניות לאיזורים גובלים במדבר. אדמותיה, המקבלות מי-גשמים מן ההרים ומן הגבעות מסביב להן⁷, עדיין פוריית למדי, אם כי הן חסרות כיום עצים.⁸ תקוע עצמה חסרה מעינות של ממש, אך בשקעים במערות ובבורות שבתחומה, נקווים מי גשמים.⁹ במסגרת גיאוגרפית נרחבת זו, על ניגודיה, יש לבקש לא רק את מצבה של תקוע כישוב-ביניים בין מזרע לישיון¹⁰, כי אם גם כמה ממשאבי ההשאלות והמשלים של הנביא עמוס.

7 ביומן סיורי הראשון במדבר-יהודה, סבת, תרפ"ו, אני מוצא רשום: "חג' עבדאללה (מדריכנו הבדוי) מגדיר את אקלים תקוע: "סנה ציפי וסנה שתוח" ("שנה קייצי, היינו, שתון, ושנה גשום").

8 את המישר ממזרח לתקוע כינה מדריכנו חג' עבדאללה בשם "מנגעת-א-תגוע" ("מנגעת-א-תקוע"), שמשמעו "מקוה המים של תקוע". האדמה מסביב לתקוע חרושה, אך לא זרעה. האדמה תחוחה לאחר הגשמים. בשקעים עומדים מים, אנו כורעים ושותים". הואיב "מנגעת-א-תגוע", בו ירדנו דרומה-מזרחה לעבר עין-גדי, כונה בפי מדריכנו "ואדי-ג'פאר" ("נחל בורות המים"). היה זה, כנראה, אחד משני הנחלים חסרי-השם במפת מחלקת-המדורות הנ"ל, היורדים אל עבר חרבת דיר-עלא, אליה הגענו, כי נחלים אלה מלאים במפה בורות מים. השוה עתה: י. ברסלבי, "עמוס — נוקד, בוקר ובולס שקמים", בית-מקרא, תמוז תשכ"ה, עמ' 91.

9 ב.צ.ל., עמ' 105; בדרך-אגב הוא מביא כי בתקופת בית שני נתפרסמה תקוע בשמנה הטוב, אך לפי ש. קליין, ארץ הגליל, ירושלים, תש"ו, עמ' 81, מוסכים דברי מנחות פ"ח, "תקוע אלפא לשמן", על מקום בגליל העליון, לדברי הלסקיגורף יאקות (1225 לספיה"נ): "תקוע... טיב דבשה ידוע למופת" *تقوع يضرب بجودة عسلها المثل* (כרך א', עמ' 860), ראוי להביא את הערתו של מ. זרי (היום פרופ' לבנסאניקה), שהשתתף עמנו באותו סיור, כסבת תרפ"ה, כי הצמחיה בסביבת תקוע היא צמחית-דבש. "בילדותי — סיפר חג' עבדאללה — הייתי מוציא כאן מן האדמה "גראמה" ("קראמה"), היינו, "סדנים ושרשים", של עצי-זית; "ומעשה באיש תקוע, שנוד ממקומו ונתעורר. לימים התגעגע ואיש על מולדתו ("אן כאן פיה נאר חמרה לאום ישתאק וסנו" — "אדם, אם אש אדומה בו, צריך שישתוקק אל מולדתו"). ביקש את בנו להביאו לתקוע. בבואם אל "בקעת-תקוע", אל המקום הנקרא "חלגומה" ("חלקומה") — "מתיקה" נודעה בערבית — הרכין האב העורר את ראשו על גבי תמורו. "מה לך יאבא" — שאל הבן; — "אירא אני פן אנגף בענף זית, או בענף אלון" — ענה האב; — "יאבא — קרא הבן — לא עץ כאן ולא אבנים". — "השיבני לביתי! לא ארצה לדרוך ענף על אדמת תקוע" — קרא האב...

10 פרטים ב.צ.ל., עמ' 105; ביומן סיורי רשום: "חשובות מערות-המעיינות בתקוע, ביחוד בזמנים של מצור. במערב "עין-אל-ע'רבה" ובמזרח "עין-אל-מאלחה". כאן עקבות של בניה, ביחוד מסביב למעין עצמו. המים זלים והם מעלים ירוקה, אולם עם ריבוי הגשמים ירבו המים. בשקעים מסביב מים, מי הגשמים האחרונים". השוה את שמות שני המעינות הזלים האלה, ששמע דלמן, בשנת 1907, מפי פלח שם (ב.צ.ל. שם, עמ' 106, הערה 5).

11 גורלה של תקוע מול המדבר משתקף גם באגדה מפי חג' עבדאללה באותו סיור: "לפני דורות אחדים הי בתקוע אחד מבני השבט שלי (שבט התעאמר). מוסא אל-ג'חאס (אליקחאס), "מוסא הקשת", או "מוסא אל-ג'ארא", "מוסא הנגר" היה שמו. הוא התגורר במערה ב"בורג-א"מ תגוע". התקועיים סבלו או תרבה מן הבדוים "מן המזרח". פעם בפעם היו הבדוים באים, כופים את אנשי תקוע לכרות להם כירות ומרוששים אותם. אמר מוסא אל-ג'חאס: אערב נסורת בדבש, והיה אם ישלחו הבדוים את ידיהם לבלוע גם מאכל זה, סימן רע הוא לנו, סימן שהבד-

את נבואתו פותח עמוס בקריאה האימפוזנטית-הפטטית החזקה: "ה' מציון ישאג ומירושלים יתן קולו, ואבלו נאות הרועים ויבש ראש הכרמל". פתיחה זו ודאי אינה מקרית. מעידים על כך ארבעת המשלים הנוספים בספר עמוס, השאלים מאורח חייו של האריה ומסכנת הטרף והמוות, שהיתה צפויה ממנו לאדם ולבהמה בימי הנביא; המשלים בכללם מצטירים כפרי התנגשות של הנביא באריה בסביבת תקוע, כי הרי עמוס "נוקד" ו"הולך אחרי הצאן" היה. אמנם, האריות, המוזכרים כק"נ פעם במקרא, שוטטו בכל הארץ. הם אף חדרו אל תוך תוכם של ישובי-הקבע. אולם עיקר משכנם היה באיזורים דליי-ישוב, כגון ב"גאון-הירדן" (ירמ' מ"ט, יט), בהרי אמנה, שגיר וחרמון (שה"ש ד', ח) ובנגב (ישעי' ל', ו), ומאיזורים דליי-ישוב פרצו אל תוך נווה-איתן, כדי לטרוף בהם טרף; והואיל, ומדבר-יהודה של ימינו בכללו היה אף הוא דל מאוד בישבו מצאו האריות מקומות סתר ומארב גם בו, כדי לתקוף מהם עדרי רועים ו"גדרות-צאן" במדבר (על גדרות-צאן במדבר-עין-גדי: שמו"א כ"ד, ד), ואף להבקיע אל ישובי ספר ואל מכלאותיהם. ודוד, נער בית-לחם, אשר הכה את הארי ואת הדב, אשר "באו לשאת שם מהעדר", (שם י"ז, לד—לו) יוכיח, ברם, השאלה המתיבבת לפנינו היא: מניין ל"נביא-הכתב הראשון", שוודאי השפיע במשלו ובדימויו, במישרין או בעקיפין, על הנביאים שלאחריו, ההקשר האסוציאטיבי שבין "שאגת ה' מציון ונתינת קולו מירושלים" ובין "ואבלו נאות הרועים ויבש ראש הכרמל"? מה ענין "שממה" אצל "שאגת אריות"?

הקשר אסוציאטיבי בין "שאגת האריה" ובין "שממת הארץ" חוזר גם אצל הנביאים ירמיה ויחזקאל: "העבד ישראל אם יליד-בית הוא — שואל הנביא ירמיה — מדוע היה לבו, עליו ישאגו כפירים, נתנו קולם, וישיתו ארצו לשמה, עריו נצחו מבלי יושב" (ירמ' ב', יד—טו); והנביא יחזקאל במשל "שני הכפירים אוכלי האדם", אומר על "הכפיר" השני (הוא המלך יהויקים¹²), אשר "למד לטרוף

וים סופם להביא כליה גמורה ועל תגוע. הכין מוסא אל-גחאס את התערוכתו. באו הבדוים מן המזרח, הפשילו את שרחליהם ובלעו את האוכל... הלך מוסא, מכר את אדמותיו, אסף בלילה את מטלטליו, נטל שלוש יונים, לשחים מהן קצץ את כנפיהן ובשלישית לא נגע; נתן את היונים על האצטבה וכיסה עליהן בגיגית ויעזוב בלאט את הכפר... בבוקר מצאו אנשי תקוע את רלתו של מוסא געולה, ופקר ברלתו, ובאין תשובה הרטו את הדלת ומצאו את המערה ריקה. ניגשו אל האצטבה, הרימו את הגיגית, והנה, היונה התמימה ברתה ותעוף החוצה, ואילו שתי היונים קצוצות-הכנפים התלכטו ולא יכלו להתרומם... — "סאר בהא אל-גחאס" ("התעופף עמה, עם היונה, אל-גחאס!") — קראו האנשים...

12 ולא צדקיהו מלך יהודה, כדעת מפרשים אחרונים. ההצדקה ליהויה הכפיר השני עם המלך צדקיהו היא ב"לביאה", המלכה-הגבירה חמוטל, אמם של יהואחז וצדקיה, ש"ריבתה את גוריה, עד שהיו לכפירים". הכפיר הראשון, שהובא בחחים אל ארץ מצרים, הוא יהואחז, שפרעה נכה אסרו ברבלה, לקחו מצרימה וימת שם, כפי שקונן עליו הנביא ירמיה, פרק כ"ב, כי "לא ישוב עוד וראה את ארץ מולדתו", קינה, שאולי השפיעה על הנביא יחזקאל; ואילו הכפיר השני, שניתן בסוגר, בחחים, ויביאוהו אל המלך בבל רבלתה, חייב להיות צדקיהו, אשר גם אותו הורידו בגתושתים בבלה; אולם, תיאור "הכפיר השני" ואכזריותו כ"אוכל אדם" אינו הולם, ואף נוגד, את אישיותו של המלך צדקיהו ואת מעשיו, בעוד שהמלך יהויקים "דם הנקי שפך, וימלא את ירושלים דם נקי, ולא אבה ה' לסלוח" (מלכ"ב כ"ד, ד); ולפי הנביא ירמיה לא היו עיניו ולבו של יהויקים, כי אם אל בצעו ועל דם הנקי לשפוך ועל העושק (ירמ' כ"ב,

טרף, אדם אכל": "וידע אלמנותיו (ארמנותיו) ועריהם החריב ותשם ארץ ומלואה מקול שאגתו" (יחז' י"ט, ז).

במאמרנו "הישאג אריה ביער וטרף אין לו" (בית-מקרא, שנה י"ב, אדר א', תשכ"ז) הראינו כי את צאתו לטרף עם חשכה מודיע האריה בקולות-שאגה מחרידים, כמתואר אל-נכון גם בספר תהלים, מזמור ק"ד, כ—כא: "תפקיד השאגות — נאמר שם — הוא להסעיר את בעלי-החיים בתחום מרעיתם של האריות, להחרידם ולדחוף אותם למנוסה מבוהלת, כדי ליפול, אם לא בכפותיו של האריה השואג עצמו, הרי בכפותיהם של שותפיו לצייד" (שם, עמ' 13) ברם, הספרות על האריה באפריקה מוסיפה כי אף בהתקרב האריה אל מכלאות צאן וזקן בקרב ישובים נוהג הוא להשמיע את שאגתו האימה, כדי להחריד את העדרים בתוך גדרותיהם ולדחוף אותם כי יפרצו אותן מתוך פחד עז. יש והאריה שואג את שאגתו בתוך הכפר עצמו, פעמים אף לסירוגין¹³. אכן, גדולה המהומה והסערה בקרב העדרים במכלאות — אומר חוקר האריות הקלאסי ברהם — כמטורפים הם משתערים אל עבר גדרות-הקוצים, כדי לפרצן; העזים צועקות בקול משווע, הבקר מצטופף בגעיות-אימה לפקעת מסוערת; הכלבים, שבדרך-כלל מעיזים לקדם פני נמר וצבוע, בהתקרבת אל הכפר, מיללים בקול-בוכים ומבקשים מסתור אצל אדוניהם, שהם עצמם אובדי-עצות הם למראה עיניו הבווערות של חית-הטרף האימה, עובדות המתאשרות גם על-ידי חוקרים מאחרים¹⁴; השווה: "נחבאו כולם מיוחד, ככלבים מפני אריות" (איליאדה, בתרגומו של ש. טשרניחובסקי, שיר ה', 476; עמ' 39). "אסד" ("אריה" בערבית) משמעו, כפי ששמע ברהם מפי שוכני אפריקה המזרחית, הוא "מעורר מהומה"; ואכן, השורש אסד בערבית הוא "היות נבוך, היות מוכה בתמהוץ". כששואל הנביא עמוס "אריה שאג מי לא יירא" (שם, ג', ח), הרי שכוונתו היא, ודאי, לא למליצה גרידא, ולא לפחד מפני קול האריה הבוקע ממעמקי המדבר, כי אם, ודאי, לפחד מפני שאגת האריה הקרב עם חשכה אל גדרות-הצאן במדבר, או אל מכלאות הצאן בתקוע עצמה.

(יז); אמנם, לפי ספר מלכ"ב לא יצא יהויקים בגלות, כי אם "שכב עם אבותיו" (לפי דבה"ב ל"ו, ו עלה נבוכדנצר מלך בבל ויאסרוהו בנחושתיים להוליכו בבלה, ואף כלי בית ה' הביא נבוכדנצר לבבל ויתנם בהיכלו, וספר דניאל, בפתיחתו, אף מציין כי היה זה בשנה השלישית למלכות יהויקים; אלא, שלמרבית המבוכה חסר ספר דבה"ב את דבר הבאת המלך צדקיה בנחושתיים בבלה, ועל כרחו מתעוררת ההנחה, כי העורך, או מעתיק, העבירו את הפסוק השייך לצדקיה אל המלך יהויקים, אולי כדי להעמיד את צדקיה באור עגום פחות וכי מחבר ספר דניאל אף הושפע מגירסתו של ספר דבה"ב), אך ה"ד"ק מיחס את דברי יחזקאל על ה"כפיר השני": "ויתנו עליו גויים סביב ממדינות" לגדודי הכשדים, גדודי אדום, מואב ובני-עמון, ששלח נבוכדנצר על יהויקים בשנה השלישית למרדו בו (מלכ"ב כ"ד, ב); ואשר להבאת ה"כפיר השני" בבלה, אומר ה"ד"ק, כי הנביא לא זכר בזה המשל את יהויכין, שמלך שלושה חדשים, ויחס את הגלות ליהויקים. אכן, קשה לישוב את הרמזים בקינת יחזקאל.

Der Kleine Brehm, ausgewählte Tiertypen aus der zweiten Auflage des 13 Hauptwerkes Brehm Tierleben, neubearbeitet von W. Kahle, Leipzig, 1935, S. 586; M. Ramner, Brehm Tierleben, B. IV, Säugetiere, Leipzig-Jena, 1956, S. 176 C. A. Guggisberg Simba-Eine, Löwenmonographie, Bern, 1960, S. 128
14 ברהם עמ' 586; גוגיסברג, עמ' 114, 115, 128, 130.

נקל לשער כי שאגותיהם של אריות, ערב ערב, השמות שהם עושים בעדרי הצאן וסכנת המוות הצפויה לרועים עצמם, יש בהן כדי לערער את הישיבה בקרבת אזורי רכוזיהם של אריות, ואף להבריח את האדם ממנה. ביחוד גדולה המנוסה של האדם ונטישת מקומו כשהאריות הפכו להיות "כפירים אוכלי אדם", והספרות על השמת ישובים וחבלי־ארץ, בעטים של אריות אוכלי־אדם, באפריקה, תוכיח: אכילת אדם היא שיא העזתו של האריה כלפי טרפו — אומרים חוקרי האריה באפריקה — בדרך־כלל תוקף האריה את האדם לעתים רחוקות ביותר. הוא כאילו נמנע מלהפגש אתו, ואף סוטה מן הדרך כשהאדם נקרה לפניו; רק אם הוחרד האריה מרבצו פתאום, או אם בא על־ידי האדם במיצר, יתקוף גם אותו¹⁵ (כאותו כפיר־אריות שואג לקראת שמשון בין כרמי תמנתה; שופ' י"ד, ה); אפשר שהליכתו הזקופה של האדם וריחו, השונים מהליכתם ומריחם של בעלי־החיים, שהאריה רגיל בטריפתם, הם המרתיעים אותו¹⁶ אולם, טרף האריה במקרה אדם תחת בעל־חיים הולך על ארבע, לו התכוון לכתחילה, וטעם מבשרו, הוא הופך להיות סוג "אריה אוכל אדם" מסוכן ביותר (רש"י ליחז' י"ט, ג, מדייק להפליא, באמרו: "כל חיה שטעמה בשר אדם מתגרה באנשים לעולם"); טעמו אריות מבשר חללי־אדם בשדה־קטל, בעוד גופות החללים שותתות דם (השווה: "ודם חללים ישתה"; במד' כ"ג, כד), הופכים האריות ל"אוכלי אדם" במקובץ¹⁷. ל"אכילת אדם" ביחידות נוטים ביחוד אריות זקנים, ששיניהם, צפרניהם וחשיהם קהו מרוב ימים; ומה גם לאחר ההתנסות כי "השגת" בשר־אדם קלה מציד בעלי־חיים מקרינים ומצוידים בפרסות חזקות, אשר יש והם מקדימים להביס את האריה בטרם היכריעם¹⁸; האדם, אף בנשק הקר שבידו, נופל בכושר ההתגוננות מן הבהמות הגדולות, ואף זריזותו ומנוסתו, פחותים משל בעלי־החיים בבר.

רעב, או גורמים אחרים, עשויים לדחוף אוכלוסי אריות לתקוף ישובים בלהקות גדולות, כאילו דבק בהם "עיסוק" זה, שהוא נדיר ביותר, כמגפה: בהודש מאי 1906, סיפר ה'דיילי אקספרס", תקפו 15—20 אריות כפר שלם ועשו בו שמונת¹⁹; בימי מלחמת־העולם השנייה, כאשר הילידים במזרח של אפריקה נלקחו לשירותים מלחמתיים והצייד הגדול על חיות־בר פסק, התרבו האריות ללא־מעצור, והפכו לפגע ארצי מסוכן ביותר. אריות הופיעו או אפילו ברחובותיהן של ערים גדולות כניירובי בקניה²⁰; בעמק־סומבסי, באפריקה המזרחית־הפורטוגיזית, מצא מוגהם כפרים רבים ריקים מאדם. האריות היו חודרים לבתי התושבים, דרך גגות־הקש שלהם, ו"נושאים" מתוכם את קרבנותיהם בחוצפה יתירה²¹; עובדה כגון זו מובאת

15 ברהם, עמ' 590; רמגר, עמ' 177; Jvan Sanderson, Knairs Tierreich in Farben, 1956. S. 176; Jngo Krumbiegel, Der Löwe Säugtiere, München — Zürich, 1952, S. 176; Die Neue Brehm Bücherei Leipzig, 1952, S. 12.

16 רמגר, עמ' 174; סנדרסון, עמ' 176.

17 רמגר, עמ' 12—13; רמגר, עמ' 177; גוגיסברג, עמ' 220, 221.

18 קרומביגל, עמ' 13—12; רמגר, עמ' 177; גוגיסברג, עמ' 220, 221.

19 Otto Keller, Die Antike Tierwelt, B. I. Säugtiere, Hildesheim, 1963.

20 (reprographischer Nachdruck aus der Ausgabe, Leipzig, 1909).

21 סנדרסון, עמ' 193.

22 גוגיסברג, עמ' 226; בשנת 1958 נעזב בטנגניקה כפר שלם של 300 תושבים בשל

אריה אחז, שעשה בהם שמות, בלי אשר יכלו לו; עד שהאריה גורה ונהרג על־ידי איש מן הוויץ.

גם מן הספרות הקדומה: פוליביוס, שליווה את סקיפיו אמיליאנוס (המחצית הראשונה של המאה ה' לספיה"ג; מחריב קרתגו. י. בר.), לליביה (לוב), מספר, כי ערים אפריקניות בזמנו באו במצור עלידי אריות²². הנה כי כן מסתבר לנו עתה יפה הרקע המציאותי של מכת-האריות בשומרון לאחר גלות ישראל ממנה: עם גלות ישראל משומרון ודאי נשמו כפרים רבים; עדריהם ספו, או התמעטו ביותר; מאידך גיסא התרבו האריות, כי הצייד עליהם בידי אדם פחת עד מאוד; בבוא בני העמים הזרים, שהגלה תגלת פלאסר מלך אשור מארצותיהם והושיבם תחת בני ישראל הגולים משומרון, להיאחזו בישובים הנשמים, או הנשמים למחצה, בלי להכיר את תנאי הארץ החדשה ואת הסכנות האורבות להם מחיות-טרף, או: "ויהי בתחילת שבתם שם", כאשר עדיין לא הספיקו לבצר את עצמם, תקפו אותם אריות רעבים "ויהיו הורגים בהם" (מלכ"ב י"ז, כה); עתה מסתברת לנו יפה גם משמעותם העמוקה של דברי התורה על שום מה לא היה צריך לנשל את כל הגויים מארץ כנען כימי כיבוש הארץ: "לא אגרשנו מפניך בשנה אחת, פן תהיה הארץ שממה, ורבה עליך חית השדה מעט מעט אגרשנו מפניך, עד אשר תפרה ונתלת את הארץ" (שמות כ"ג, כט-ל); וכן: "ונשל ה' אלוהיך את הגויים האל מפניך מעט, מעט, לא תוכל כלותם מהר, פן תרבה עליך חית-השדה" (דבר' ז', כב). ההקשר האטוסיאטיבי שבין ה' מציון ישאג ומירושלים יתן קולו" ובין "ואבלו נאות הרועים ויבש ראש הכרמל" סביר אף הוא ביותר.

"ואבלו נאות הרועים ויבש ראש הכרמל" — הדעה החוזרת ונשנית אצל מפרשי עמוס היא, כי "הכרמל" הוא ה-הכרמל בצפונה של הארץ, ו"ראש הכרמל" הוא ראש ה-הכרמל ממש, השממה תהיה גדולה כ-כך, שאפילו יערות הפאר של ה-הכרמל ייבשו²³ או: "לא רק נאות הרועים שבעמק, כי אם גם ראש הכרמל, המכוסה עצי-פרי למכביר ייבש" (של"ג); "כוונת הנביא היא להדגיש, בניגוד לדעתם של תושבי מלכות ישראל, שדווקא בציון ובירושלים, ולא בבית-אל ובמקומות אחרים נמצא, כביכול, מקום מושבה של השכינה, ואילו שלטונו של ה' אינו מוגבל בביהמ"ק ובמלכות יהודה, אלא כולל את הכרמל, השייך לישראל" (הרטום); טור-סיני, אין לבו שלם עם פירושים כגון אלה: "קצת קשה — אומר ט. ט. — שדובר על ראש הכרמל דווקא, אבל לא מן הנמנע הוא ששימש דווקא 'ראש' הכרמל, שלא היה נטוע במטעים ומעובד בשדות, למרעה עדרים"²⁴; אך, דומה כי צדק ביותר הרד"ק באמרו: "ויבש ראש הכרמל, ר"ל: מיטב הכרמל, והכרמל הוא שם כולל למקום זרע שדות וכרמים והטוב וההדשן שבו יאבל, כל שכן הר זה", כלומר, הרד"ק מביא, כנראה, שתי אפשרויות: "ראש הכרמל" הוא גם "מיטב הזרע והכרמים" וגם "ראש ה-הכרמל" עצמו.

שנודמן לאותה סביבה, ורק לאחר שעוררו של האריה הוצג לפני תושבי הכפרים מסכיב לא הוסיפו הילדים לירוא עוד (גוגיסברג, עמ' 221).

22 אוטו קלר, שם, שם.

K. Marti, Das Dodekaphet, Tübingen 1904, S. 158; S. R. Driver, 23

The Books of Joel and Amos, Cambridge, 1915, p. 131

24 ג.ה. טורסיני, פשוטו של מקרא, כרך ג' (ב), ירושלים, 1967, עמ' 450.

לנו נראה כי את האסוציאציה "ואבלו נאות הרועים", "ויבש ראש הכרמל", שאל הנביא מן המסגרת הגיאוגרפית של עיר מולדתו: באמרו "ואבלו נאות הרועים" היו לנגד עיניו בעיקר נאות-הרועים במזרחה של תקוע, עד תוכו של מדבר-תקוע; ובאמרו "ויבש ראש הכרמל" היו לנגד עיניו מבחר השדות, הכרמים והמטעים, שגדלו בעיקר במערבה של תקוע, כגון ב"עמק-ברכה" הנ"ל ובתקוע עצמה. אמנם להלן, באמור הנביא: "אם יחבאו בראש הכרמל משם אחפש ולקחתים, ואם יסתרו מנגד עיני בקרקע הים משם אצוה את הנחש ונשכם" (שם, ט', ג), ודאי שהוא מתכוון להר-הכרמל, אולם דרכה של הנבואה להסתיר בדימוייה ובמשליה הוראות-משנה, ועל-כל-פנים לגוון את משמעותם. אם התכוון הנביא ב"ויבש ראש הכרמל" ל"יבושת" ראש הר-הכרמל, הרי שהוא ראה בעיני רוחו תמורות לרעה בטבע הארץ (השווה ישע' ל"ג, ט), "ויבש ראש הכרמל" יהיה מקביל ל"ואבלו נאות הרועים" ואולם אם התכוון הנביא ב"ויבש ראש הכרמל" ל"מיטב השדות, הכרמים והמטעים", הרי ש"ויבש ראש הכרמל" הוא תקבולת מנוגדת ל"ואבלו נאות הרועים", והנביא שאל את הניגוד, כאמור, ממסגרתה הגיאוגרפית של תקוע. ל"ראש הכרמל", במובן "מבחר הכרמל", השווה: "ראש כל בושם" (יחז' כ"ו, כב), "ראש הלבנון" (ירמ' כ"ב, ו), שהוא, ודאי, "מבחר הלבנון", ועוד. השמה חקלאית, כתוצאה של שאגת אריות, סבירה יותר, כנ"ל.

משל שני, אף הוא, ודאי, פרי התנגשותו של הנביא עמוס באריה בסביבות תקוע ופרי התנסותו, משל, שאף עליו לא ניתנה הדעת כל הצורך, הוא: "כאשר יציל הרועה מפי הארי שתי כרעים או בדל אוזן כן ינצלו בני ישראל היושבים בשומרון בפאת מטה ובדמשק ערש" (שם, ג', יב).

המשל, כשהוא לעצמו, מחושב יפה: שתי הכרעים והראש הם "קצות" גופו של הטרף, שהרועה עשוי לתפוס בהם, כדי למשוך ולהציל את השה, הכבש, או העז, כולם, או רובם ככולם, מפי הארי, ואין מפח-נפש גדול מאשר "שתי הכרעים", או "בדל-האוזן", הנשארים בידיו; כי "שתי הכרעים" רובן עצמות, ואילו "בדל-האוזן", הוא הטפל ביותר בראש הטרף, וכנראה שאינו ניתן לאכילה כלל.

הדעה הרווחת בפרשנות היא, כי הרועה מתאמץ להציל מפי הארי "שתי כרעים או בדל-אוזן", כדי להוכיח לאדוניו, כי, אכן, היה רעה אכלה את השה, הכבש, או העז, וידו הוא לא היתה בהם, לשחטם ולאכול את בשרם; והם מסתמכים על דברי יעקב ללבן: "אילי צאנך לא אכלתי; טרפה לא הבאתי אליך, אנכי אחטנה, מידי תבקשנה" (ברא' ל"א, לח-לט); וכן על התקנה שתיקנה התורה: "אם טרוף ייטרף יביאהו עד, הטרפה לא ישלם" (שמות כ"ב, יב); כן מביאים הם את דברי דלמן, המספר, כי בחורן די היה שהרועה יביא לבעליו את קרניה, או את עורה של הטרפייה, כדי שיהא פטור מתשלום נזק, אולם, איש מן המפרשים, שהיו לנגד עיני, לא הקשה: כלום ייתכן, כי רועה יסכן את חייו מול לוע הארי, כדי להוכיח לאדוניו כי ידו לא היתה באבדן השה ובאכילתו (על הסכנה עצמה השווה: "כאשר יהגה האריה והכפיר על טרפו, אשר יקרא עליו מלוא רועים, מקולם לא יחת ומהמונם לא יענה"; ישע' ל"א, ד); כלום בולע האריה את טרפו "על ראשו, על כרעיו, על

קרבו ועל קרניו, ואינו מותיר לרועה לאחור זלילתו אפילו "שתי כרעים, או בדל-אוזן"?

כי ניסו רועים להציל מפי הארי את הטרף, בעודו חי ושלם, מלמדנו דוד: "ובא הארי ואת הדב ונשא שה מהעדר, ויצאתי אחריו והכתיו והצלתי מפיו" (שמו"א י"ד, לד—לה); הספרות על האריה באפריקה ריכזה דוגמות רבות, מפעמות לב, על מאבק האדם באריה ועל הצלתו לפעמים להציל מפיו את הטרף לפני שהאריה הספיק לחנקו, אולם על-פי-הרוב השתמש האדם האפריקאני בנשק קר, שאמנם, גם בעזרתו דרושה גבורה ומזל, כדי להינצל ממלתעות האריה, ופעמים אף להתגבר עליו; ואילו אצל דוד לא מוזכר אפילו שימוש בנשק: "והחזקתי בזקנו והכתיו והמיתיו" (שם), והוא לתפארת גבורתו של דוד והעזתו; אולם רועים, שלא היו גבורים כדוד, אם ניסו אלה להסתכן בהצלת טרף מפי הארי, הרי עשו כן מתוך דחף "משכנע" הרבה יותר מאשר הבאת עדות לבעלים, כי אכן, טרוף טרוף השת, הכבש, או העז — והוא: הרעב, וביחוד הרעב לבשר. אכילת בשר לגבי מגדלי צאן היא בגדר מותרות וכריתת הענף עליו הם יושבים. הבדוי, רועה הצאן, אוכל בשר רק ביום חג, ביום תשלום-נדר, ובעת הכנסת אורחים, כי פרנסתו, כידוע, היא על חלבו, צמריו ושעריו של הצאן. התורה, כשהיא לעצמה, אוסרת אכילת טריפה: "ואנשי קודש תהיון לי ובשר בשדה (!) טריפה לא תאכלו, לכלב תשליכון אותו" (שמות כ"ב, ל); "וחלב נבלה וחלב טרפה יעשה לכל מלאכה ואכול לא תאכלוהו (ויקרא ז', כד); אולם, בעוד ש"כל אוכל חלב מן הבהמה אשר יקריב ממנה אשה לה" ונכרתה הנפש האוכלת מעמיה" (שם ז', כה), ו"כל נפש אשר תאכל כל דם ונכרתה הנפש ההיא מעמיה" (שם ז', כז), הנה — אל אוכלי טרפה ונבלה מתיחסת התורה בסלחנות מפתיעה: "וכל נפש אשר תאכל נבלה וטרפה (!) באזרח ובגר וכבס בגדיו ורחץ במים וטמא עד הערב וטהר, ואם לא יכבס ובשרו לא ירחץ ונשא עוונו" (ויקרא י"ז, טו—טז); "וכי ימות מן הבהמה אשר היא לכם לאכלה, הנוגע בנבלתה יטמא עד הערב; והאוכל מנבלתה יכבס בגדיו וטמא עד הערב" (שם, י"א, לט—מ); דומני, כי לא נטעה אם נאמר כי היחס הסובלני והסלחני של התורה לאוכלי נבלה וטרפה, אף-על-פי שהיא אומרת במפורש "ואנשי קודש תהיון לי ובשר בשדה טרפה לא תאכלו", כנ"ל, נובע מתוך התחשבות עמוקה באדם הרעב בשדה, הרחק מביתו הדל, אשר לא יוכל לעמוד בפני הגירוי לאכול בשר ולשבו, לא לחינם מדגישה התורה "ובשר בשדה (!) לא תאכלו" מצד אחד, "וכל נפש אשר תאכל נבלה וטרפה ... וטמא עד הערב", מאידך גיסא.

עוד הנביא יחזקאל מרמוז על אכילת טרפה בקרב עמו: אף-על-פי שהוא עצמו כהן היה, ועל הכהן נאסר במפורש: "נבלה וטרפה לא יאכל לטמאה בה, אני ה'; ושמרו את משמרתי ולא ישאו עליו חטא ומתו בו, כי יחללוהו, אני ה' מקדשכם" (ויקרא כ"ב, ה—ט), והוא, הנביא, חוזר על איסור מפורש זה, לאמור: "כל נבלה וטרפה מן העוף ומן הבהמה לא יאכלו הכהנים" (יחז' מ"ד, לא), רואה הוא כורח לעצמו להפגין: "אֵהָה אֲדוֹנֵי ה', הִנֵּה נִפְשֵׁי לֹא מִטּוֹמָאָה, וְנִבְלָה וְטֵרֵפָה לֹא אֲכַלְתִּי מִנְעוּרֵי (!) וְעַד עַתָּה וְלֹא בָא בְפִי בֶשֶׂר פְּגוּל" (יחז' ד', יד).

על היזקקות האדם הרעב לשיירי טרפה מפני הארי יש ללמוד מילידי אפריקה. הללו מרבים באכילת בשר, שנשתייר מפיהם של אריות; ולא עוד, אלא האריה, אף-על-פי שהוא מפיל את חתיתו עליהם, רצוי הוא להם, משום שהוא מותיר להם לעתים קרובות נתחים גדולים, טריים וטעימים, ועל אחת כמה כשהם מצליחים להבריחו בטרם החל נוגס בבשר הטרף²⁵; הבושמנים ניזונים מטרף אריות בקביעות ובשיטתיות²⁶; יש, איפוא, לומר, כי הרועים בימי עמוס ובתקופת המקרא בכלל, הסתכנו להציל מפני הארי את הטרף בשלמותו, או נתחי בשר גדולים ככל האפשר, כדי לשבור את רעבונם. "הצלת שתי כרעיים, או בדל-אוזן" באה להמשיל עד כמה מעטים יישארו בפאת מטה ובדמשק ערש בשומרון, בבוא ה', הנמשל לאריה, להוריד משומרון את עוזה ולבוז את ארמונותיה, אשר יישמו.

המשל החמישי בספר עמוס: "כאשר ינוס איש מפני הארי ופגעו הדב ובא הבית וסמך ידו על הקיר ונשכו הנחש" (שם, ה', יט) ודאי שאינו זקוק לפירוש מיוחד, אולם ראוי להעיר כי הדב, המוזכר במקרא על-פני-הרוב יחד עם הארי, מופיע פעם עם הארי גם ב"מדבר יהודה" (שמו"א י"ו, לד—לו), כנ"ל, ופעם בדרך מיריחו לבית-אל (מלכ"ב ב', כד).

25 קרומביגל, עמ' 4

26 גוניסברג, עמ' 190.